

DAVID HAYKALINING BURUN BO'LAGINI QALAMTASVIRDA ISHLASH**Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi***Andijon davlat pedagogika instituti**Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi**2-bosqich talabasi*

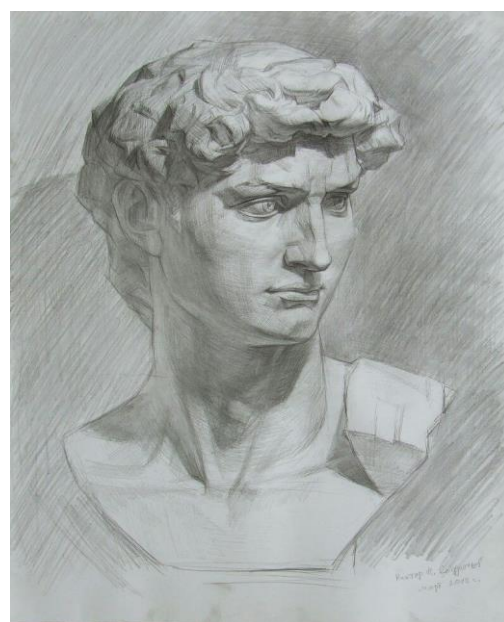
Annotatsiya: Mazkur maqola mo'yqalam sohiblari uchun David haykalini qalamtasvirda ishlash ketma ketligi to'grisida bir qancha amaliy va metodik tavsiyalar berib, ushbu jarayonda qilinadigan xatolar to'grisida fikr-mulohaza yuritadi hamda uning bosh bo'laklaridan biri bo'lgan burun qismini ishlashni o'rgatadi.

Kalit so'zlar: David haykali, qalamtasvir, talaba, bo'lak, qoida, Leonardo do Vinchi, yorug-soya, rasm, shtrix, qalam.

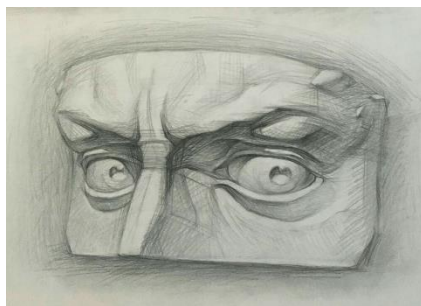
Yoshlarni tasviriy san'at sohasida barkamol etib tarbiyalashda tasviriy san'atga oid fanlar, xususan "Qalamtasvir" fani alohida ahamiyatga ega. Bu esa, o'z navbatida, oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo'lishini taqozo etadi. Jamiyat va davlat o'zligini anglagan, vatanparvarlik tuyg'usi bilan millat, xalq manfaatlarini, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy ravnaqi uchun ma'suliyatli, ilmiy bilim, mehnat va kasb-kor ko'nikmalari, ishbilarmonlik asoslarini egallagan, ruhiy sog'lom, jismonan yetuk, umuminsoniy va milliy xulq-atvor normalarini o'z ongi va faoliyatida mujassam etgan ma'naviy madaniyatli shaxsni tarbiyalab yetishtirishdan manfaatdordir. Jamiyatda umuman hayotda har bir faoliyat aniq bir maqsadlar va natijalarga qaratiladi. Shunday ekan "Qalamtasvir" fani tasviriy san'atda qanday o'rin tutadi, fan o'z oldiga qanday vazifa va maqsadlar qo'yadi kabi dolzarb va o'rinli savolga asosli javob topish zarur. Yangilangan pedagogik tafakkur va oliy ta'lim muassasalarida Qalamtasvir fanini o'qitishning badiiy ijodiy asoslari "Qalamtasvir" fanining talablari asosida ta'lim jarayonida ro'y bergan, berayotgan va bo'lishi muqarrar o'zgarishlarning asosiy xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan umumlashtirishga ehtiyoj tug'iladi. Tasviriy san'at talabalarning ma'naviyatini, tafakkur dunyosini, badiiy didini va tasavvur olamini shakllantiradi. "Qalamtasvir" fani esa tasviriy san'atning asosi hisoblanadi. Fanning nazariy tomonlarini o'rganish, ushbu ta'limni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosi hisoblanadi. Qalamtasvirda tasvirlash qonun qoidalarini mukammal egallagan talaba amaliy ijodda samarali shug'ullanishi mumkin. Ayniqsa, qalamtasvir mashg'ulotlarida nazariya amaliyot bilan bog'liq holda amalga oshirilishi zarur va bularsiz hech qanday natijaga erishib bo'lmaydi.

Tasviriy san'atning barcha turlarini asosi qalamtasvir hisoblanadi. «Qalamtasvir» XVIII asrdan boshlab chiziqlar yordamida obraz yaratish sifatida tasvirni belgilovchi atama bo'lib kelgan. U barcha san'at turlaridagi shakli, o'lchami, tuzulishi va xarakterini belgilab beruvchi muhim xususiyatlari bilan tanishtiradi. Tasviriy san'at turlarining asosi – qalamtasvirni chizmachilik bilan taqqoslasak, uning xususiyatlari yanada yaqqol ayon bo'ladi. Birinchidan, rassom tasvirni ko'z bilan chamalab, o'z qo'li bilan qisqa vaqtda tasvirlab ko'rsata oladi. Ikkinchidan, rassom tasvirda buyumning tashqi asosiy belgilari, uning materialligi, hajmi, yorug'ligi, fazoviy joylashuvi va hokazolarni ko'rsatadi. Uchinchidan, qalamtasvirda nafaqat

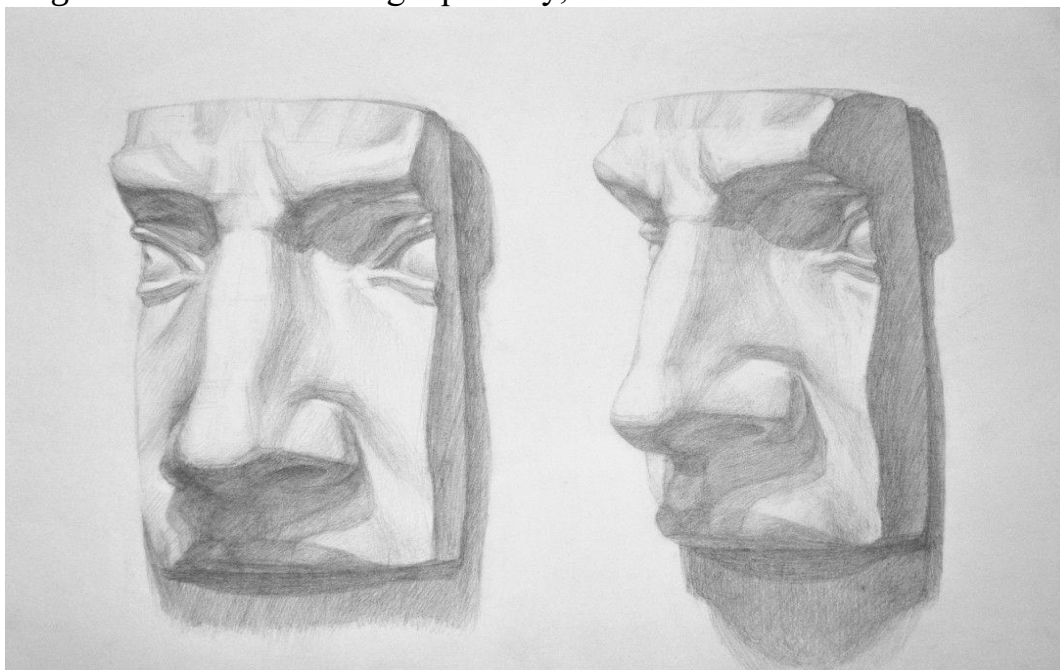
buyumning tashqi turli belgilari tasvirlanadi, balki buyumning ichki mazmuni ham ifodalanib, kuzatuvchida muayyan fikr va hissiyot uygʻotadi. Qalamtasvir xususiyatlarini chuqurroq oʻrganish uchun tasvirlash shartli ravishda bir necha turga boʻlinadi. Qalamtasvirning tasvirlash vositalari ishlatilishi boʻyicha tasvir chiziqli va tusli turlarga boʻlinadi. Chiziqli rasm qoidaga koʻra och rangli va umumlashtirilgan boʻladi. Chiziqlar orqali badiiy obraz yaratiladi. Jadvallar, shartli chizmalar va doskadagi tasvirlar shular jumlasidandir. Tusli tasvirlar muhitdagi buyumning hajmliligi, yorugʻligi, fakturasi va fazoviy munosabatlarining toʻliq taʼrifini beradi. Bunday rasmlar yorugʻ-soyali va tusli rasmlar deb ataladi. Ayrim buyumlar sharpasi va tashqi koʻrinishi orqali xarakterlidir. Shuning uchun bunday koʻrinishlarni tasvirlashda ayrim hollarda tusli tasvirning oddiy turi tanlanadi, bu esa siluet deb nomlanadi, yaʼni bir xil tekis tus bilan qoplanib, tashqi koʻrinish chizigʻi orqali bajariladigan tasvir.

Bosh shaklining boʻlaklarini chizish yuzning bosh qismlari – burun, koʻz, quloq va lablarni tasvirlashning asosiy qoidalarini puxta bilishni talab etadi. Talabalar, odatda, boshning alohida boʻlaklari rasmini chizish muhimligiga eʼtibor bermaydilar. Ular buni goʻyo bekorga vaqt sarflash, deb oʻylaydilar. Ularning fikricha, gips boshni tasvirlashdan koʻra bosh boʻlaklarini chizish yetarli boʻladi. Lekin talaba bosh rasmini chizish paytida koʻz, quloq, burun va lablarni tasvirlashning barcha nozik jihatlarini chuqur va maxsus oʻrganib chiqa olmaydi. Leonardo da Vinchi boshlovchi rassomlarga maslahat tariqasida shunday degan edi: “Agar sen narsalar shakli haqidagi bilimga ega boʻlmoqchi boʻlsang, u holda qismlardan boshla. Agar sen uning birinchisini xotirangda tutmagan va yetarli darajada oʻzlashtirib olmagan boʻlsang – keyingisiga oʻtma. Agar sen oʻzga yoʻl tutadigan boʻlsang – bekorga vaqtingni sarflaysan yoki, ochigʻini aytganda, taʼlim olish jarayonini juda choʻzib yuborasan. Men senga eslatib qoʻymoqchiman – eng avvalo, qunt qilishni, keyin esa tez ishlashni oʻrganib ol!”

Qadimgi badiiy maktablarda bosh shaklini tasvirlash burun, koʻz, quloq va lab kabi detallar rasmini chizishdan boshlangan. Aka-uka Karachchilardan biri oʻz akademiyasi tarbiyalanuvchilari uchun maxsus qoʻllanma yaratgan edi. Bu qoʻllanma “Butun inson tanasini chizishga oʻrgatuvchi ajoyib maktab” deb nomlangan. Qoʻllanmada bosh shaklini tasvirlash boʻlaklar rasmini chizishdan boshlanishi aytib oʻtilgan. Boshqa qoʻllanmalarda ham bu masalaga jiddiy eʼtibor berilgan. Masalan, I.Preysler oʻzining “Rasm chizish boʻyicha qoida va qisqa amaliyot” deb nomlangan qoʻllanmasida quloq shaklining qurilish qonuniyatlari bilan bir qatorda tasvir metodikasini ham yoritgan. Qoʻllanmada yozilishicha, tasvir rasm chizuvchiga quloq holatini aniqlab olishga yordam beradigan oʻq chiziqlarni aniqlashdan boshlanadi. Shundan soʻng quloq suprasining umumiy aylanasi va qismlarining proporsional nisbatlari belgilab olinadi. Undan keyin quloq jingalaklari, qarshi jingalaklari, qayiqsimon chuqurliklarni qanday tasvirlash kerakligi koʻrsatilgan. Bosh shakli boʻlaklarini ishlash burun tasviridan boshlanadi. Kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, koʻpchilik talabalar portret ishlashda bosh boʻlaklarini alohida oʻrganishga uncha eʼtibor bermaydilar va muvaffaqiyatga erishmaydilar. Yuqorida taʼkidlanganidek, burun shakli toʻrtta yuzadan iborat boʻladi – oldingi, ikki yon va pastki yuzalar. Erkak va ayollarning burni har xil boʻlishiga qaramay, burun shakli tuzilishi bir xil.

Burun shaklining tashqi ko'rinishi, asosan, burun suyagi va qoshlar o'rtasi peshona qismi suyagining qurilish xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Puchuq burunlilarda peshona qismi oldinga ancha bo'rtib chiqqan, burun suyagi esa ichiga kirib ketgan bo'ladi. To'g'ri burunli kishilarda peshona suyagidan burun bukrisiga o'tish bir tekisda bo'ladi. Qirg'iy burun kishilarda peshona suyagi biroz oldinga turtib chiqqan, burun suyaklari esa ancha oldinga chiqib, keskin pastga qaragan bo'ladi. Burun kemirchagi va mushaklarning joylanish qonuniyati ham shunday. Buni tirik odamning boshi rasmini chizayotganda hisobga olish talab etiladi.

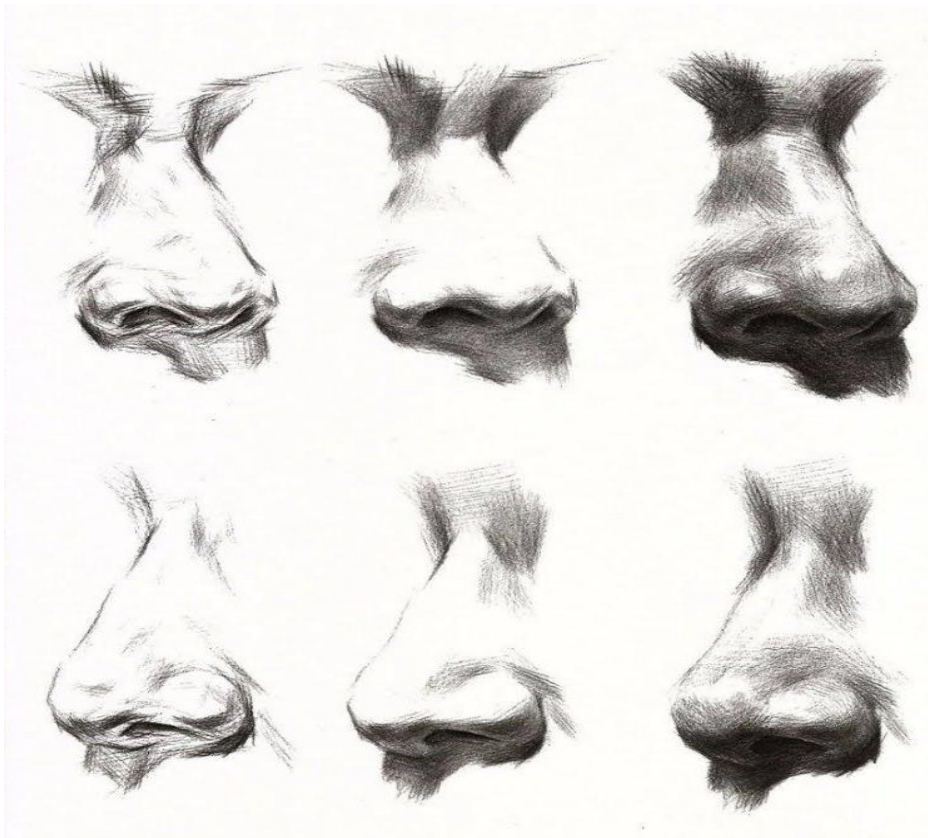

Burun prizmasining old yuzasi qosh usti yoylari chizig'idan to burun bukrisigacha trapetsiyasimon shaklda bo'ladi, qanshardan burun bukrisining o'rtasiga qadar yana bitta uzaytirilgan trapetsiya bo'ladi, undan bukri oxirigacha – uchinchi, lekin ag'darilgan ko'rinishdagi trapetsiya va, nihoyat, oxirgi trapetsiya – bodom bor. Induvidual xususiyatlarga ko'ra, burun shakllari qurilish sxemasi ko'rinishi o'zgaradi – puchuq, qirg'iy burun, to'g'ri burun. Lekin ularning qurilish qonuniyati o'zgarmay qolaveradi.

Puchuq burunli kishining qanshari keng, burun bukrisi botiqroq va kichik bodomlari keng bo'ladi, burun uchi yaxshi ko'rinib turadi, butun sxema esa ancha siqiq lekin, shuni alohida ta'kidlash kerakki, shakl xarakteri har xil bo'lishiga qaramay, burun sxemasi, tarkibi o'zgarmas, ya'ni to'rt qismdan iborat bo'lib qolaveradi. Burun shakli qurilishi qonuniyatlarini o'rganib, Leonardo da Vinchi yozgan ediki, o'rtasida bukri bo'lgan burun qismlari sakkiz usulda o'zgaradi, binobarin:

- 1- ular bir xilda to'g'ri yoki bir xilda bukilgan, bir xilda bo'rtib chiqqan bo'ladi
- 2- ular bir xilda to'g'ri, bo'rtib chiqqan yoki bukilgan bo'ladi
- 3-ularning yuqori qismlari to'g'ri, pastki qismlari esa bukilgan bo'ladi
- 4-yuqorisi to'g'ri, pastkisi bo'rtib chiqqan bo'ladi yuqorgisi bukilgan,
- 5-pasti esa to'g'ri bo'ladi yuqorgisi bukilgan,
- 6- pastkisi bo'rtib chiqqan bo'ladi
- 7-yuqoridagisi bo'rtib chiqqan, pastkisi esa to'g'ri bo'ladi
- 8-yuqorgisi bo'rtib chiqqan, pastkisi esa bukilgan bo'ladi

Qadimgi qo'llanmalarda asosiy e'tibor bosh shakli bo'laklarini chizish qonuniyatlariga qaratilgan. Talabalarga bosh bo'laklarini turli holat va ko'rinishlarda chizdirish ularning tasvirlash malakasini oshiradi. Bosh shakli bo'laklari rasmlarini biz Jyulen, Skino, Pukirev va Savrasov, Kardovskiy, Barshch, Xitrov, Solovev va boshqa mashhur rassom va metodist olimlarning qo'llanmalarida ko'rishimiz mumkin. Rassom ijodida qalamtasvir dastgohli va mahobatli rangtasvir, estampda asarlar yaratish yo'lida qoralama, qalamchizgi, eskizlar bajarishda katta ko'makchi vazifasini bajaradi. Bu juda kerakli va ma'suliyatli vazifa hisoblanadi. Rassomda o'ylangan fikrni uzil-kesil va to'la ifodalagan mustaqil qalamtasvirlarda qalamning yuqori darajadagi imkoniyatlarini ko'rish mumkin.

Burun shakli qurilishining asosiy qonuniyati Dovud boshi nusxasida yaxshi ifoda etilgan. Shuning uchun barcha badiiy o'quv yurtlarida bosh bo'laklarini o'rganishda Dovud boshining gips nusxasi tavsiya etiladi. Burun rasmini chizishga kirishar ekansiz, tasvirlashning uslubiy izchilligi oddiydan murakkablikka, umumiylikdan xususiylikka o'tilishiga rioya qiling. Eng avvalo, burunning prizmatik shaklini belgilab olish zarur. Uning holatini va proporsional nisbatlarini kenglikda belgilab olamiz (perspektiva qonuniyatlariga muvofiq). Keyin burun prizmasining joylashishi va yuzalarining (oldingi, pastki va ko'rinib turgan bo'lsa – ikkala yon yuzalari) yo'nalishini belgilab olamiz. Agar burun prizmasi biz tomon frontal turgan bo'lsa, u holda oldingi yuza yaxshi ko'rinadi, qolganlari esa perspektiv qisqarishda bo'ladi; agar biz burun prizmasiga pastdan qaraydigan bo'lsak, burunning pastki yuzasi yoyilgan va yaxshi ko'rinadigan, old va yon yuzalari esa prespektiv qisqarishda bo'ladi. Burunning oldingi (yoritilgan) va pastki (soyadagi) yuzasini ajratayotganda tus nisbatlari oxirigacha saqlanib qolishi kerakligini unutmasligi darkor. Ko'pchilik rasm chizuvchilar yarim soyada joylashgan burun teshiklarining yon yuzalarini xuddi

burunning oldingi (yoritilgan) uchidagisi kabi yorqin tasvirlaydilar. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, burun uchida ba'zan shu'la (refleks) paydo bo'ladi va bu eng kuchli yorug'likdan sustroq bo'ladi. Shundan keyin yorug'likda ham, soyada ham shaklning plastik xarakteris tikasini ochishga kirishish kerak. Reflekslarni yon yuzada joylashgan tusni kuchaytirish yordamida tuslang. Ushbu rasmni chizayotganda, o'quv materialini o'zlashtirib olish bilan birga ifodali rasm ishlash, gips materialini qog'ozda aks ettirishga harakat qilish talab etiladi. Shuningdek, qadimgi rassom pedagoglarning mohirona bajargan ishlaridan nusxa ko'chirish ham foydadan xoli emas. Tasvirning prinsip va uslublarni yaxshi o'zlashtirib olish uchun turli holatlardagi haykallarning bir qancha rasmlarini chizish kerak. Bunda, albatta, burun shakli qurilishining alohida xarakterli xususiyatlarini ochishga harakat qilgan holda tasvirni muvaffaqiyatli tamomlash zarur.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki tasviriy san'at, xususan o'quv qalam tasviri qonun-qoidalari tabiat qonunlaridan kelib chiqadi, Tabiat qonunlari tasviriy san'atga ta'sir etib, uning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Tasvirlash qonunlari mo'yqalam sohiblarining qalamtasvir bilimini oshiradi va malakasini shakllantiradi hamda uni bo'lajak pedagogik faoliyatga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Botir Boymetov. Qalamtasvir. Toshkent 2006 "Musiqqa nashriyoti"
2. X. Muratov. Qalamtasvir. Toshkent 2020 Ijod-Print nashriyoti
3. S. Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. Toshkent-2012
4. D. Pulatov. Tasviriy san'at tarixi. (Qadimgi dunyo san'ati). Namangan-2018.
5. B. Oripov. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. (Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma 2-nashri). "Ilm-ziyo" Toshkent-2012
6. B. Tojiev. S. Mahkamova. Qalamtasvir. Toshkent 2013